

Anna Car <https://orcid.org/0000-0001-6101-1828>
Uniwersytet Jagielloński
anna.car@uj.edu.pl

Detabuizacja, prowokacja i kontrowersyjność w utworach współczesnych czeskich prozaiczek

Detabooisation, Provocation and Controversiality in the Works of the Modern Czech Female Prose Writers

Abstract: The main purpose of the paper is to present and discuss issues related to crossing controversial and provocative cultural boundaries with regard to the taboo pertaining to eroticism along with non-prudish sexuality, corporality, rape and domestic violence. This problem is illustrated by the works of the leading Czech female writers such as: Jakuba Katalpa, Petra Hůlová and Radka Denemarková. The analyses and interpretations of the works are complemented by the reactions of Czech critics, which are often very agitated. The topic of the article relates not only to the talented Czech female writers, but also draws attention to the phenomenon of “writing done by women” standing in opposition to “women’s literature”.

Keywords: taboo, contemporary Czech female writers, eroticism, sexuality, corporality, rape, domestic violence, literary criticism, poetics, writing done by women

Streszczenie: Głównym celem pracy jest przedstawienie i omówienie zagadnień związanych z kontrowersyjnym i prowokacyjnym przekraczaniem granic kulturowych w odniesieniu do tabu dotyczącego erotyki wraz z niepruderyjną seksualnością, do cielesności, gwałtu i przemocy domowej. Problem ten ilustrują utwory czołowych czeskich pisarek, takich jak Jakuba Katalpa, Petra Hůlová i Radka Denemarková. Analizy i interpretacje dzieł uzupełniają reakcje czeskich krytyków, często bardzo wzburzone. Temat artykułu odnosi się nie tylko do utalentowanych czeskich pisarek, ale zwraca też uwagę na zjawisko „pisanie przez kobiety” stojące w opozycji do „literatury kobiecej”.

Słowa kluczowe: tabu, współczesne czeskie pisarki, erotyka, seksualność, cielesność, gwałt, przemoc domowa, krytyka literacka, poetyka, pisanie przez kobiety

Archetypem współczesnej pisarki jest kobieta utalentowana, wykształcona, maksymalnie otwarta i pozostająca sobą. Nie boi się szokować tematami wykraczającymi poza ustalone granice, bo żadnych granic nie zna. Nie przeszkadza jej to, że krytykom i czytelnikom przekazuje między wierszami część swojego życia intymnego (i to wcale nie na srebrnej tacy). [...] Współczesna czeska pisarka pisze o miłości kobiety do mężczyzny i miłości kobiety do kobiety. Odkrywa wciąż drażliwą dla wielu tematykę seksualności

i orientacji seksualnej. Współczesna pisarka czeska nie zna słowa tabu. Budzi kontrowersje, ale nie czyni tego w sposób celowy. [...] Współczesna czeska pisarka wyciąga jak z kapelusza dotąd niewidzialne (a raczej niewidziane) tematy¹.

Publicystka Jarmila Flaková w przytoczonym wyżej fragmencie nie prognozuje, jak to czyniono niegdyś w odniesieniu do pisarstwa kobiet i ich tożsamości autorskiej. Jej słowa mają charakter konkluzyjno-orzekający i choć dla niektórych cytowana wypowiedź może brzmieć nieco – powiedzmy sobie – dytyrambiczne, niekoniecznie mija się ona z rzeczywistością. Nie wszystko tutaj oczywiście odnosi się do konkretnego, z pewnością jednak przeprowadzona przez Flakovą charakterystyka współczesnych czeskich pisarek jako nowego typu autorek literackich nie jest wynikiem myślenia życzeniowego. Dotyczy to w szczególności rodzaju podejmowanych przez piszące kobiety tematów, wymagających otwarcia się na zakresy do niedawna traktowane jako nazbyt kontrowersyjne i szokujące, przynależące do obwarowanej zakazami, niewidzialnej i nienaruszalnej sfery tabu. Obecnie przełamywanie milczenia w tych obszarach jest już faktem.

Takim właśnie zagadnieniom poświęcony został niniejszy artykuł. Jego materiałem ilustracyjnym będą utwory uznanych czeskich prozaiczek: Jakuby Katalpy, Petry Hůlovej i Radki Denemarkovej, wszystkie wydane po roku 2000.

Jakuba Katalpa (rocznik 1979), czeska pisarka pisząca pod pseudonimem – w rzeczywistości nazywa się Tereza Jandová – zadebiutowała w 2006 roku mini powieścią *Je hlína k snědku?* [Czy glinę da się jeść?]. Książka, uznana zarazem za intrygującą i kontrowersyjną, wzbudziła duże – choć mocno zróżnicowane – zainteresowanie krytyków i czytelników, była również nominowana do prestiżowej czeskiej nagrody literackiej Magnesia Litera za 2007 rok.

Je hlína k snědku? jest utworem gatunkowo trudnym do sklasyfikowania – Jiří Holub określił go jako znajdujący się na pograniczu „wyznania, sennika i dziennika”². Składa się ze 150 rozdziałów, fabularnie luźno ze sobą powiązanych, przeważnie niedługich, a nawet zredukowanych do zapisu jednego zdania, np. „Kiedy pewnego razu robiłeś to ze mną, zamarłeś nagle w bezruchu, a ja powiedziałam sobie, że już właściwie nie wiem, jaki Mišo był” (rozdział *Ty*)³. Narracją i fabułą utworu, noszącego cechy prozy postmodernistycznej, rządzi alinearność i fragmentaryczność, pojawia się także przeplatanie zdarzeń oraz różnych płaszczyzn czasowych. Obecne są ponadto nawiązania intertekstualne (między innymi do powieści Věry Chase *Vášeň pro broskve* z 1998 roku).

¹ J. Flaková, *Česká moderní literatura psaná ženami*, Czechlit.cz, 3.08.2016, <https://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-moderni-literatura-psana-zenami/>, dostęp: 26.11.2022. Wszystkie tłumaczenia – jeśli nie zaznaczono inaczej – autorki artykułu.

² J. Holub, *Je Katalpa k snědku?*, Reflex.cz, 14.12.2006, <https://www.reflex.cz/clanek/archiv/24704/je-katalpa-k-snedku.html>, dostęp: 26.11.2022.

³ J. Katalpa, *Je hlína k snědku?*, Praha 2021, s. 71.

Pierwszoosobową narratorką, a zarazem bohaterką jest młoda kobieta o imieniu Nina. Jej spójność tożsamościową „na chwilę” rozbija otwierający książkę rozdział zatytułowany *Wstęp*. Już w pierwszym zdaniu dokonuje się autoprezentacja: „Nazywam się Nina. Urodziłam się 23 marca 1893 roku w Pradze”⁴, co oznacza, że w płaszczyźnie temporalno-narracyjnej przemieszczamy się do odległej przeszłości końca XIX wieku, zaś autoprezentacja dotyczy osoby innej niż żyjąca współcześnie Nina jako główna bohaterka dalszej części książki.

W tej „opowieści z przeszłości” również spotykamy się z pierwszoosobową narratorką-bohaterką, która opowiada o losach swoich przodków i o własnym życiu, aż po – wbrew logice – przekazaną przez siebie informację o swojej śmierci: „Zmarłam jeszcze przed zakończeniem wojny”⁵. Dominującą rolę w przedstawionych we *Wstępie* wydarzeniach odgrywa historia z okresu dorastania bohaterki-narratorki, kiedy ta jako dziewięcioletnia dziewczynka została wykorzystana seksualnie przez prywatnego nauczyciela łaciny, Abrahama Animusa⁶; mamy tutaj w istocie do czynienia z sytuacją współcześnie klasyfikowaną jako gwałt, w którym nie doszło do penetracji penisem⁷. Podczas lekcji mężczyzna nakładał mianowicie na leżącą przed nim na stole uczennicę kopczyki bitej śmietany i truska-wek, zawsze tylko w trzech miejscach na jej nagim ciele – na obu piersiach oraz na wzgórku łonowym, a następnie zlizywał ów „deser”, biorąc go, jak wyznaje Nina z przeszłości, „do ust wraz z moim ciałem i moją skórą”⁸. Dochodziło też do penetracji waginy językiem, co u dziewczynki wywoływało odruchowo akceptujące podniecenie. Nina została odrzucona przez nauczyciela z chwilą, gdy pojawiły się u niej pierwsze fizjologiczne oznaki dojrzewania płciowego. Odtąd tęskniła za swoim oprawcą, a kiedy w dorosłości zachorowała na raka, zmieniającego jej kobiece ciało w drobne, bez mała dziewczęce, wyobrażała sobie, iż w takim stanie ponownie stałaby się dla nauczyciela erotycznie atrakcyjna.

Warto podkreślić, że relacja między Niną z przeszłości a Niną współczesną nie jest jasna, na co niejednokrotnie zwracali uwagę recenzenci⁹, a co zarazem czyni ją otwartą na interpretacje.

Z główną, współcześnie żyjącą bohaterką-narratorką utworu spotykamy się po *Wstępie* w rozdziale zatytułowanym *Wachs & Co*, gdzie dowiadujemy się, że

⁴ Tamże, s. 10.

⁵ Tamże, s. 17.

⁶ Nazwisko nauczyciela, Animus, wręcz narzuca nawiązanie do psychologii głębi i teorii archetypów Carla Gustava Junga (*animus* : *anima*). Psychoanalitycznym odczytaniem wczesnej twórczości Katalpy zajął się na przykład Jiří Byčkov w cytowanym wyżej artykule: J. Byčkov, *Eros a Thanatos – všudy přítomné a komplementární leitmotivy próz Jakuby Katalpy*, „Slavica Wratislaviensia” 2019, t. CLXVIII, s. 391–399.

⁷ Por. Z. Nawrocka, *Gwałt. Głos kobiet wobec społecznego tabu*, Warszawa 2013, s. 60.

⁸ J. Katalpa, *Je hlína k snědku?*, dz. cyt., s. 14.

⁹ Por. np. P. Hudcová, *Pohádka pro dospělé aneb o Nině a hlíně*, „Dobra adresa. Kulturně společenský časopis na internetu” 2007, nr 10, s. 6–7, http://www.dobraadresa.cz/2007/DA10_07.pdf, dostęp: 26.11.2022; O. Słowik, *Afirmace života ve všech jeho podobách*, iLiteratura.cz, 12.01.2022, <https://www.iliteratura.cz/clanek/45149-katalpa-jakuba-je-hlina-k-snedku>, dostęp: 26.11.2022.

jest ona kobietą zamężną. Wątek małżeństwa, kontynuowany w kilku innych rozdziałach, obrazuje specyficzne współżycie kobiety i mężczyzny: jest to relacja zgodna i trwała, ale też sterylna i milcząca. Wygodnej stabilizacji w sukurs przychodzi luksusowy dom w ekskluzywnej dzielnicy, urządzonego z minimalistyczną elegancją, a jednocześnie wysoce funkcjonalnie. Trop ironii, niekiedy graniczącej z kpiną czy sarkazmem, ujawnia wszakże, że w stosunku bohaterki do małżeństwa i męża skrywa się wiele niechęci, rozdrażnienia, a nawet pogardy. Dodatkowo, odkąd Nina została mężatką, nie może malować.

Tego rodzaju ujęcia i odsłony bohaterki-narratorki w „scenach z życia małżeńskiego” wydają się wytrącać ją z ram standardowych wzorców kobiecości: funkcji spolegliwej żony, sprawnej gospodyni domowej, a w przyszłości matki, słowem: „normalnej kobiety”, której tak bardzo pragnie mąż Niny, a której głębsze pragnienia realizowane będą, podobnie jak u dorosłej Niny ze *Wstępu*, raczej w sferze eskapistycznych fantazji. Tak się jednak nie dzieje. W utworze Katalpy konsekwencją bycia zamężną nie jest wykreowanie kobiety jako ofiary, bezwolnej i pasywnej w ograniczającym ją konstrukcie relacji małżeńskiej. Szybko okazuje się, że bohaterka równolegle prowadzi satysfakcjonujące, pozbawione poczucia winy „drugie życie”. I jeśli nawet czyni to z pomocą imaginacji, nie ma ona nic wspólnego z eskapistyczną fantazją – jak w przypadku Niny z przeszłości – będącą wynikiem traumatycznego doświadczenia. Związana z dwoma mężczyznami oraz z kobietą współczesna Nina doświadcza przyjemności, smakując rzeczywistość wszystkimi zmysłami.

Zmysłowość i cielesność to dwa najważniejsze aspekty jej „bycia w świecie”. Objawia się to między innymi wzrokową kontemplacją męskiej cielesności, bezpruderyjną prezentacją seksualnych zbliżeń hetero- i homoseksualnych, wzmiankowaniem o aktach masturbacji, menstruacji czy innych fizjologicznych funkcjach ciała, takich jak oddawanie moczu.

Wrażliwość na doznania zmysłowe, na wygląd, fakturę, barwy, zapachy i smaki to kolejny obszar wzmożonej aktywności bohaterki-narratorki w utworze Jakuby Katalpy. Cechą nadrzędną owej sensualności jest zniesienie rozróżnienia na to, co standardowo brzydkie czy wstrętne, i na to, co piękne i przyjemne. Bohaterkę-narratorkę, jak pisze Olga Słowik: „Tak samo fascynują [...] ludzkie ciała, niezależnie od tego, czy są powszechnie uważane za atrakcyjne, czy nie”¹⁰. Tyle samo afirmatywnej uwagi otrzymują wszyscy i wszystko, w tym również zniekształcone nowotworem ciało Blanki, z którą Nina pozostaje w homoseksualnym związku, a u której „guz wyglądał jak trzecia pierś”¹¹. Jednocześnie dominującą rolę w opowieści o Ninie niezmiennie odgrywa jedzenie i rozkoszowanie się różnymi produktami czy potrawami. Często bywa to także łączone z seksem: „Połykałam jego nasienie niczym czekoladę”¹², czytamy w utworze.

¹⁰ O. Słowik, *Afirmace života...*, dz. cyt.

¹¹ J. Katalpa, *Je blína k snědku?*, dz. cyt., s. 100.

¹² Tamże, s. 53.

Konsekwencją powyżej przedstawionych treści i sposobów ich ujęcia było wzburzenie części środowiska krytycznego, odbierającego utwór Katalpy jako celowo pornograficzny, ewentualnie przeerotyzowany. Do tych postaw odniósł się Vladimír Novotný, określając recenzentów jako „zdziecinniałych młodzieniaszków śliniących się na myśl o erotycznych fragmentach z Katalpy i najwyraźniej oblepiających nimi niektóre ściany w swoich domach”¹³. Novotný przeciwstawił temu środowisko feministyczne z jego przedstawicielką, poetką i redaktorką Boženą Správcovou, którą zamieszczenie wokół książki Katalpy spowodowało do pomysłu założenia w obronie pisarki „Klubu Feministycznego czasopisma «Tvar»”. Ostatecznie, bez względu na zaistnienie klubu Správcovej, książka Jakuby Katalpy znalazła swoje miejsce w interpretacjach feministyczno-genderowych. Mamy w niej bowiem niewątpliwie do czynienia – nawiązując do terminologii Judith Butler¹⁴ – z performatywem płci; z kobiecością wykraczającą poza jej standardowe wzorce. W dodatku, o czym w tekście o wymownym tytule *Prózy Jakuby Katalpy. Úspěšné ničení rodové determinace* [Proza Jakuby Katalpy. Pomyślnie unicestwienie genderowej determinacji] pisała Eva Kalivodová, twórczość Katalpy, począwszy od debiutanckiego utworu *Je hlina k snědku?*, zdaniem czeskiej badaczki jest ilustracją udanego procesu wychodzenia za pośrednictwem „ženského psaní” poza granice fallogocentryzmu, o którym to zjawisku pisze i promuje je czeski teoretyk Jan Matonoha¹⁵. Kalivodová stwierdza w związku z tym, że u Katalpy „być może możliwe jest włamanie się do Literatury za pomocą nowego języka wyrażającego z przebudzenia (choćby fantazyjnego) zmysłowego, z cieleśnie żywotnego seksualnego przeżywania kobiety”¹⁶.

Petra Hůlová (rocznik 1979), „feministyczna punkowa, nonkonformistyczna intelektualistka, nagradzana i potępiana” – jak czytamy w tytule jednego z wywiadów¹⁷, jest przede wszystkim wybitną czeską pisarką, autorką jedenastu

¹³ V. Novotný, *Katalpa a Feministický klub*, Reflex.cz, 15.02.2007, <https://www.reflex.cz/clanek/stary-reflex-reflex-cz-reflex-cz-ostatni-autori/25150/katalpa-a-feministicky-klub.html>, dostęp: 26.11.2022.

¹⁴ Chodzi o klasyczną już pracę Judith Butler pod tytułem *Gender Trouble* z 1990 roku (w wydaniu polskim: *Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości*, tłum. K. Krasuska, Warszawa 2008).

¹⁵ Matonoha, wychodząc od konceptu o niepodważalnej hegemonii kulturowej Derridiańskiego fallogocentryzmu (w zakresie jego praktyk dyskursywnych, kategorii i pozycji podmiotu), analizuje możliwość jego przekraczania/wykraczania przez to, co po czesku określa się jako „ženské psaní” (rozumiane jako odpowiednik *écriture féminine* Hélène Cixous i Luce Irigaray). Badacz pyta i rozważa, czy „ženské psaní” musi się z konieczności sytuować wyłącznie wewnątrz fallogocentrycznego porządku, ewentualnie czy i w jaki sposób może ono umożliwiać „podważenie i destabilizację dominującej praktyki opartej na fallogocentryzmie kultury”. J. Matonoha, *Psaní vně logocentrismu: diskurz, gender, text*, Praha 2009, s. 14–15 i nast.

¹⁶ E. Kalivodová, *Prózy Jakuby Katalpy. Úspěšné ničení rodové determinace* [w:] *Česká literatura v perspektivách genderu*, ed. J. Matonoha, Praha 2010, s. 207.

¹⁷ *Feministická punkerka, nekonformní intelektuálka, oceňovaná i zatracovaná Petra Hůlová: Divadlo je samá řeč*, rozhovor s Lenkou Dobrovskou, Městská Divadla Pražská, <https://www.>

utworów prozą, głównie powieści, za które otrzymała kilka najważniejszych czeskich nagród literackich. Zadebiutowała w 2002 roku, w wieku 23 lat, słynną już, rozgrywającą się w Mongolii powieścią *Pamět mojí babičce* (wydanie polskie: *Czas Czerwonych Gór*, 2007; tłum. Dorota Dobrew). Odtąd Hůlová pozostaje jedną z najbardziej liczących się w Czechach prozaiczek, a jej utwory współtworzą kanon współczesnej literatury czeskiej.

W 2006 roku ukazała się jej minipowieść *Umělohmotný třípokoj*¹⁸ (wydanie polskie: *Plastikowe M3, czyli czeska pornografia*, 2013; tłum. Julia Rózewicz). Za książkę, jak twierdzi autorka, napisaną w jednym z jej „euforycznych” stanów twórczych w ciągu mniej więcej dziesięciu dni¹⁹, Hůlová otrzymała Nagrodę Jiříego Orteny, a na jej podstawie powstała sztuka teatralna zatytułowana *Česká pornografie*.

Bohaterką utworu jest współcześnie żyjąca czeska prostytutka. Związane z tym natychmiastowe skojarzenia z prowokacją i łamaniem tabu, ujawniane po wydaniu w Czechach *Plastikowego M3*, nie były nieuzasadnione, prostytutka bowiem od zawsze pozostawała tabuizowana – jako zjawisko i temat artystyczny. prostytutka jako bohaterka literacka u Hůlovej nie jest też wyjątkiem w literaturze czeskiej. W 1997 roku w czasopiśmie „Tvar” literaturoznawca Aleš Haman pisał, że w Czechach już w XIX wieku: „Do tematów tabu, zyskujących artystycznie prowokacyjny charakter, należał temat «kobiety upadłej», każącej sobie płacić za miłość”²⁰. Autorzy wprowadzający tego typu postacie do dzieł, a przede wszystkim byli to mężczyźni, profilowali swoje bohaterki i ich profesję tak, aby wystąpiła zgodność z aktualnym światopoglądem twórcy. Ważne w kreacji prostytutki były również stanowiska autorów wobec zjawisk otaczającego ich świata, często pozostających w koincydencji z ważnymi dla Słowiańszczyzny kwestiami narodowymi i narodowościowymi. Zasady te zresztą obejmowały także – nieliczne wówczas – piszące kobiety, podejmujące w swoich utworach temat prostytucji. Na przykład wielka czeska pisarka Božena Němcová w opowiadaniu *Baruška* z 1853 roku przedstawiła losy tytułowej bohaterki, prostytutki w jednym z wiejskich domów publicznych, w sposób, który odzwierciedlał poglądy samej autorki dotyczące się moralnego rozdziału między miastem jako siedliskiem nieszczęścia i biedy ludzkiej a bezpieczną egzystencjalnie i aksjologicznie, wręcz idylliczną czeską wsią²¹. Od końca XIX wieku do literatury tworzonej przez modernistki wkraczają nowe typy kobiet prostytuujących się, na przykład wyrafinowane kurtyzany jak Malva Stradenová, bohaterka wydanej w 1902 roku dwutomowej

---

mestskadivadlaprazska.cz/blog/1008/feministicka-punkerka-nekonformni-intelektualka-ocenovana-i-zatracovana-petra-hulova-divadlo-je-sama-rec/, dostęp: 26.11.2022.

¹⁸ W Czechach utwór Hůlovej określa się jako *román* (powieść), ewentualnie *novela*, przy czym w drugim przypadku chodzi o wywiedzioną z angielskiego terminu *novel* powieść o mniejszej objętości, odpowiadającą polskiej minipowieści.

¹⁹ Pisarka mówi o tym w poświęconym jej filmie dokumentalnym (mniej więcej w 13. minucie) z serii *Generace „0”*. *Petra Hůlová z 2008 roku*, w reżyserii Ivany Miloševič.

²⁰ A. Haman, *Téma prostituce v české literatuře minulého století*, „Tvar” 1997, nr 9, s. 1.

²¹ Tamże.

powieści *Milenky* [Kochanki] Růženy Svobodovej, czy dziewczęca protagonistka utworu *Román dítěte* [Powieść o dziecku] autorstwa Růženy Jesenskiej, notabene ciotki słynnej Mileny Jesenskiej. Svobodová postać kurtyzany wykorzystuje do przeprowadzenia krytyki zjawiska cudzoziemskości, przeciwstawianej „nowej”, moralnie zdrowej czeskości, jaka wzrastała na gruncie wartości wypracowanych w okresie odrodzenia narodowego. Jesenská natomiast kieruje uwagę na warunki bytowe niższych warstw społecznych wymuszające prostytucję jako sposób zarobkowania nawet w przypadku dziewczynek. Po roku 1989 natomiast tematykę prostytucji bezsprzecznie odnowiła, w dodatku na dobrym poziomie artystycznym, właśnie Petra Hůlová w utworze *Plastikové M3*.

Rządzi nim w sposób absolutny narracja – pierwszoosobowa, w formie określanej w Czechach jako *proud řeči* – strumień mowy²², ze zwrotami do odbiorców, przeważnie w liczbie mnogiej („wy”). Sama bohaterka-narratorka określa tę narrację jako „słowotok” (*řečotok*). Słowa i zdania płyną wartko, składając się na opowieść trzydziestoletniej prostytutki o zawilościach wykonywanej przez nią profesji i ukonstytuowanej na niej tożsamości zawodowej. Opowieść ta jest zarazem ekstrapolowana na jeszcze jedną, gatunkowo ukonkretnioną, usytuowaną w marzeniach narrację, czyli na serial telewizyjny – fenomen rządzący tym, co kobieta nazywa digiświatem, zatem w dużej części jej własnym światem, jak i światem wspólnym wszystkim nam współczesnym, żyjącym w dobie późnego kapitalizmu.

Tak oto czytamy-słuchamy, a nawet „ogłędamy”, co też dzieje się współcześnie w świecie płatnego seksu. Otóż poza raczej standardowymi usługami świadczonymi przez bohaterkę, począwszy od seksu oralnego po zamówienia z obszaru triolizmu, kiedy mężczyzna żąda seksu z dwiema kobietami, w utworze prezentowani są klienci z ich seksualną fizycznością i wydolnością, z preferencjami i brakami, podobnie jak rekwizyty i gadzety erotyczne niezbędne w pracy prostytutki. Trudno jest przy tym oprzeć się wrażeniu, że nic nadzwyczajnego się tu nie dzieje; nic, o czym byśmy w taki czy inny sposób nie wiedzieli. Być może dlatego ogólne poruszenie wywołane przez książkę Hůlovej bywało neutralizowane przez krytyków podważających istnienie czy zamach na jakiegokolwiek tabu i opytujących raczej za czymś mniej spektakularnym, jak na przykład prowokacja lub bunt. A jednak detabuizacja niewątpliwie się u Hůlovej dokonuje.

Temat książki – pisze Jana Matějková – czyli „prostitutka i jej świat”, dzisiaj, kiedy upadło wiele tabu, prawdopodobnie nie mógłby się obronić sam w sobie. Tym razem jednak zostaje on wyraźnie „zalegalizowany” przez osobliwy, choć dla niektórych czytelników nie do końca strawny sposób opracowania²³.

To, co Matějková nazywa „opracowaniem” (*zpracování*), wyraża się w kilku zabiegach. Po pierwsze, *Plastikové M3* zostało pomyślane „jako spowiedź prostytutki

²² Ten typ narracji pojawia się często w odniesieniu do twórczości Bohumila Hrabala.

²³ J. Matějková, *Vzpoua – ne pornografie*, „Tvar” 2007, nr 11, s. 23.

[...] otwarta i spontaniczna w tym sensie, że bohaterka o swojej pracy mówi bez żadnych blokad, tak jakby o swojej mówiła kucharka, fryzjerka czy krawcowa²⁴. Już sama formuła zwierzenia z towarzyszącą jej dykcją bezpretensjonalnej otwartości i powiewem zawodowego egalitaryzmu pełnią w utworze funkcję detabuizacyjną. Kolejnym zabiegiem w obrębie tego procesu jest w utworze Hůlovej język. „Nowatorstwo twórczości Hůlovej tkwi nie tylko w kreacji świata, ale przede wszystkim w kreacji języka”, stwierdza Dorota Żygadło²⁵.

Monolog bohaterki-narratorki *Plastikowego M3* Hůlová w całości oparła na wariacie *obecné češtiny*, rozpowszechnionym w Czechach i usytuowanym między *spisovnou češtinou*, czyli językiem literackim, a *obecnou češtinou* pojmowaną jako język potoczny. Sięganie po tę odmianę językową, pełniącą w Czechach funkcję języka mówionego, jest chwytem często stosowanym przez Hůlová, traktowanym jako stały element poetyki jej pisarstwa. W *Plastikowym M3* został on wzbogacony o nowe zabiegi, głównie w obrębie leksyki. Przede wszystkim – na co zwrócili uwagę chyba wszyscy odbiorcy utworu – Hůlová, wedle wskazywanej przez językoznawczynię Darinę Hradilová strategii typu *cross gender*, skupionej na „denotatach żeńskiego rodzaju naturalnego lub związanych z biologiczną kobiecością wyrazach męskiego rodzaju gramatycznego”²⁶, zmieniła rodzaje gramatyczne nazw narządów płciowych, określając je dodatkowo za pomocą neologizmów. W efekcie penis – w oryginale *rašple* – jest rodzaju żeńskiego, zaś vagina – *zandavák* – otrzymuje nazwę w rodzaju męskim²⁷. Oba słowa to zarazem wulgaryzmy, w które, łącznie z przekleństwami i seksualizmami, obfituje narracja w utworze Hůlovej – podobnie zresztą jak w określenia slangowe, liczne zdrobnienia czy, jak to określa Żygadło-Czopnik, „nietradycyjne połączenia słowne zbudowane na zasadzie skojarzeń i zastosowana przez Hůlová metaforyka”²⁸. *Mrdna* (jebalnia), *maminkomrdníci*, *maminkomrdálisty* (mamusiojebaki), *usnákovník lochtálek*, *kyjovnik samostoják* (gilgotalek usypialek, pałka samostalka – określenia na wibrator), *svičkobabské těžkozadnice* (ciężkodupiaсте schabybaby), *vymrdnickovat* (wypierdoluszkować), *buchtoprčky* (pierzibułki)²⁹ – język utworu Hůlovej, podobno częściowo inspirowany slangiem praskich prostytutek, jest pełen takich słów i wyrażen, jednocześnie przysłaniających i odsłaniających tabu nie tylko

²⁴ D. Hradilová, *Zbřešit myšlenkou, zbřešit slovem... K užívání vulgarismů v současných českých literárních textech*, „Studia et Documenta Slavica” 2019, nr 3, s. 73.

²⁵ D. Żygadło-Czopnik, „*Wolność kontrolowana*” – o (nie)zależności tłumacza. *Uwagi do polskiego przekładu powieści Petry Hůlovej Umělohmotný třípokoje*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2015, t. 6, nr 1, s. 107.

²⁶ D. Hradilová, *Zbřešit myšlenkou, zbřešit slovem...*, dz. cyt., s. 73.

²⁷ W przekładzie Julii Różewicz są to odpowiednio leksemy *rašppla* i *wtykacz*. Te i następne polskie słowa i określenia za: P. Hůlová, *Plastikowe M3, czyli czeška pornografía*, tłum. J. Różewicz, Wrocław 2013.

²⁸ D. Żygadło-Czopnik, „*Wolność kontrolowana*”, dz. cyt., s. 116.

²⁹ Czeskie słowa i określenia za: P. Hůlová, *Umělohmotný třípokoje*, Praha 2006.

płatnego seksu, ale w ogóle seksualności, cielesności i pożądania jako sfer stabilizowanych, a zarazem w książce Hůlovej podlegających nieustannej detabuizacji.

Utwór pokazuje ponadto, że detabuizacja może mieć nieprzekraczalne granice; że w niektórych sytuacjach tabu zachowuje swój status właśnie jako tabu, czyli wedle określenia Zygmunta Freuda jako to, co „głównie wyraża się w zakazach i ograniczeniach”³⁰. O tego typu sytuacji zaistniałej w książce opowiada w jednym z wywiadów sama autorka. Hůlová nawiązuje do wątku pedofilii, wprowadzonego przez w nią do powieściowego monologu, a dokładnie do fragmentów, w których bohaterka-narratorka, zdecydowanie przeciwna samemu zjawisku, próbuje zachowania pedofilijne w prostytutce, kiedy klient zaspokaja swoje pożądanie w relacji z dziewczynką lub kobietą na dziewczynkę ucharakteryzowaną. Obecność takich treści wywołała sprzeciw na jednym z amerykańskich uniwersytetów, gdzie odmówiono czytania angielskiego przekładu książki. W Czechach natomiast sprawa ta przeszła bez echa, owej pedofilijnej sceny żaden krytyk nie skomentował, mimo że – jak stwierdza Hůlová – „utwór był recenzowany, zdobył Nagrodę Jiříego Orteny i posłużył za pierwowzór literacki spektaklu teatralnego”³¹. Pisarka zarzuca w związku z tym czeskim recenzentom intelektualne lenistwo oraz obawę przed tym, że można by się było z jakichś przyczyn „dać na coś nabrać”³². Według pisarki w Czechach z powodu tejsze panicznej obawy zezwala się na tabuizację niektórych zjawisk – albo się ją podtrzymuje.

Radka Denemarková (urodzona w 1968 roku) jest jedną z najwyrazistszych czeskich prozaiczek. Od początku nietuzinkowa i bezkompromisowa w swoim piarstwie, zadebiutowała w 2005 roku utworem zatytułowanym *A já pořád kdo to tluče* [Kto tam puka, kto tam stuka]. Od tej pory wydała cztery powieści, jest też autorką dwóch książek biograficznych o ludziach filmu oraz cenioną i nagradzaną tłumaczką literatury niemieckiej, w tym głównie dzieł noblistki Herty Müller. Czterokrotnie otrzymała czeską nagrodę Magnesia Litera, a lista jej wszystkich nagród i wyróżnień, krajowych i zagranicznych, podobnie jak nominacji, jest zaprawdę bogata.

Twórczość prozatorska oraz przekładowa Radki Denemarkovej cieszy się dużym uznaniem krytyki zagranicznej, zwłaszcza niemieckojęzycznej, przez którą Denemarková jest stawiana na równi z Elfriede Jelinek i Ingeborg Bachmann. Odbiór jej twórczości w rodzimych Czechach jest natomiast zdecydowanie mniej przychylny. Ostrze krytyki pada tutaj na kwestie formalne (podczas gdy na przykład Niemcy zachwycają się „wirtuozerią literacką” czeskiej pisarki³³), opór Czechów budzi również kontrowersyjność podejmowanej przez pisarkę problematyki

³⁰ Z. Freud, *Totem i tabu*, tłum. J. Prokopiuk, M. Poręba, Warszawa 1993, s. 27.

³¹ *Nikdo se moci nevzdá bez nátlaku. S Petrou Hůlovou o mužích a ženách, přirozenosti a pohledu z druhé strany*, ptal se Ondřej Nezbeda, „Host” 2018, nr 6, s. 18.

³² Tamże.

³³ D. Pfeiferová, *O angažované literatuře Radky Denemarkové v mezinárodním kontextu*, iLiteratura.cz, 19.05.2020, <https://www.iliteratura.cz/clanek/42993-denemarkova-radka-hodiny-z-olova>, dostęp: 26.11.2022.

oraz rosnące zaangażowanie we współczesne problemy społeczno-kulturowe, a ostatnio także polityczne. W rozmowie z Anną Maślanką i Łukaszem Grzesiczakiem³⁴ Denemarková z przekonaniem mówi o wierze w to, „że przy pomocy literatury można jednak coś zmienić, i sama staram się to robić. Samo życie pokazało mi, że podobne działanie literatury jest możliwe”³⁵.

Przy tak przejrzystym wyłożonym podejściu do kwestii pisarstwa, literatury oraz mocy jej oddziaływania obecność w prozie Radki Denemarkovej tematów problematycznych, trudnych, zmarginalizowanych, często stabuizowanych wydaje się czymś oczywistym. Ponadto pisarka nierzadko podkreśla, że zawsze będzie „wydobywać szkielety z szaf” (*vyndávat kostlivce ze skříní*), czyli dochodzić prawdy i wypełniać puste, „wrażliwe” miejsca nie tylko w czeskiej historii i kulturze.

Denemarková zdobyła uznanie i stała się rozpoznawalna – w tym dość szybko również poza granicami Czech – dzięki powieści *Pieniądze od Hitlera* z 2006 roku³⁶, drugiej w swoim dorobku, a zarazem jednej z pierwszych inicjujących podjęcie w literaturze czeskiej tematyki wygnania ludności niemieckiej z Czechosłowacji tuż po II wojnie światowej. Kwestia powojennych relacji czesko-niemieckich, od początku mocno kontrowersyjna, wywołała w Czechach liczne dyskusje, przybierając formę, jak pisze Łukasz Gemziak, publicznej debaty historyczno-politycznej³⁷. Znalazło to oczywiście swój wyraz w literaturze, gdzie w wielu utworach odważnie rozpracowywano sam problem, otwierając się przy tym na takie zagadnienia, jak (post)pamięć, milczenie, wina, odpowiedzialność, odkupienie, trauma, współodczuwanie³⁸.

³⁴ *Żyjemy w czasach Koboldów*. Z Radką Denemarkową rozmawiają Anna Maślanka i Łukasz Grzesiczak, „Nowe Książki” 2019, nr 11, <https://noweksiążki.com.pl/pl/wywiad/radka-denemarkova-11-2019?prefix=artykuly>, dostęp: 26.11.2022.

³⁵ Tamże.

³⁶ R. Denemarková, *Pieniądze od Hitlera*, tłum. T. Timingeriu, współpr. O. Czernikow, Wrocław 2008. O zmianach w tytułach przekładów swoich książek na języki obce Denemarková ciekawie mówi w wywiadzie *Čeština je hostina pro slechtice. Václav Kovář: rozhovor s Radkou Denemarkovou*. Wspomina między innymi, iż „w przekładzie niemieckim *Pieniądzy od Hitlera* w tytule Hitlera nie ma. Po długiej dyskusji musieliśmy znaleźć inny ironiczny tytuł”. Zob. Festival spisovatelů Praha, 16.04.2010, https://www.pwf.cz/archivy/texty/rozhovory/cestina-je-hostina-pro-slechtice_3095.html, dostęp: 26.11.2022.

³⁷ Ł. Gemziak, *Trauma, pamięć, dziedziczenie. Czeska recepcja powieści „Peníze od Hitlera” Radki Denemarkovej*, „Bohemistyka” 2022, nr 2, s. 261, 263.

³⁸ Literatura przedmiotu z tego zakresu jest bogata, poza wymienianym wyżej tekstem Łukasza Gemziaka należą do niej między innymi artykuły: A. Gawarecka, *O tym nie trzeba mówić. Czeska (nie)pamięć o wysiedleniu Niemców*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2022, t. XVIII, s. 23–38; J. Goszczyńska, *Reflexe odsunu Němců v nejnovější české a slovenské próze psané ženami [w:] Paměť válek a konfliktů. V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře*, eds. A. Kratochvil, J. Soukup, M. Jaluška, V. Schmarc, Praha 2016, s. 337–345; J. Holý, *Conventions of Radka Denemarková’s Novel Peníze od Hitlera (Money from Hitler) along with its Reception*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2017, nr 12, s. 371–379; V. Smyčka, *Tělesnost a citace. Stabilizátory vzpomínky na odsun/vyhnání v románech Jakuby Katalpy a Reinharda Jirgla*, „Česká literatura” 2015, nr 4, s. 559–672; A. Fialová, *Češi a Němci [w:] V souřadnicích mnohosti*.

Książce Denemarkovej postawiono sporo zarzutów, niekiedy dotyczących kwestii dosyć szczegółowych. Skupiono się na przykład na zdarzeniu z życia głównej bohaterki, w którym ta, już jako żyjąca w Pradze lekarka, żona i matka, zostaje podstępem napadnięta w swoim mieszkaniu, wskutek czego jej czteromiesięczny syn zostaje w okrutny sposób zamordowany na oczach matki, a ona sama jest długo i brutalnie gwałcona. Krytycy uznali, że Denemarková doprowadziła tu do zbędnej eskalacji cierpienia w losach protagonistki³⁹. Pominęli przy tym to, o czym przypomina Michaela Bečková, a mianowicie, że historia Gity Lauschmann jest opowieścią przede wszystkim o indywidualnym zmaganiu się z okropnościami losu, że nie służy ona jedynie wskazywaniu na krzywdy i bolączki czeskiego narodu i zakręty jego historii⁴⁰.

Dla potrzeb niniejszego artykułu istotne jest jednak, że w zaprezentowanej wyżej scenie z powieści *Pieniądze od Hitlera* mamy do czynienia z gwałtem, obecnym w większości utworów Radki Denemarkovej. Pojawia się on w jej debiutanckiej książce, gdzie bohaterka odkrywa w dojrzałym wieku, że jej istnienie to właśnie efekt gwałtu, podobnie jak w powieści *Kobold*, w części *Niepotrzebna czułość*, główny bohater odkrywa gwałt dokonany na jego młodocianej matce jako dający początek jego egzystencji; w *Koboldzie* spotykamy się ponadto z gwałtem małżeńskim jako formą przemocy w związku. Gwałt wreszcie stanowi główny temat powieści *Przyczynek do historii radości* z 2014 roku.

Bohaterkami tej książki, określanej między innymi jako traktat feministyczny, są trzy kobiety zamieszkujące willę „z czerwonymi dachówkami i białymi okiennicami”⁴¹ u podnóża praskiego wzgórza Petřín. Są to Birgit Stadtherrová, Diana Adlerová i Erica Eisová. Birgit jest znaną pisarką i nauczycielką twórczego pisania. Diana zajmuje się – praktycznie i poprzez pisanie – terapią ciała, wierzy bowiem, na wzór współczesnych koncepcji leczenia traumy⁴², że – określenie to powraca w powieści – „ciało pamięta”⁴³. Erica jest dokumentarzystką filmową. Wszystkie trzy reprezentują poziom mistrzowski w swoich dziedzinach. Bogate i niezależne, nieustannie przemieszczają się (Praga to tylko przystanek w ich nieskończonych podróżach), stając się wręcz nieuchwytnymi. Szalenie tajemnicze, prawie nie pozostawiają śladów. Są niczym istoty z tego i innego, jakby nie

Česká literatura první dekadý jednadvacátého století souvislostech a interpretacích, ed. A. Fialová, Praha 2014, s. 361–364; L. Németh-Vítová, *Odkrywanie na nowo „Kraju Sudeckiego” w czeskiej literaturze po 1989 roku*, „Porównania. Czasopismo poświęcone zagadnieniom komparatystyki literackiej” 2015, nr 17, s. 55–66.

³⁹ Dokładnie kwestię tę analizuje Łukasz Gemziak w artykule *Trauma, pamięć, dziedziczenie...*, dz. cyt., s. 261–281.

⁴⁰ M. Bečková, *Radka Denemarková. Peníze od Hitlera [w:] V souřadnicích mnohosti...*, dz. cyt., s. 501.

⁴¹ R. Denemarková, *Przyczynek do historii radości*, tłum. O. Czernikow, Wrocław 2017, s. 81.

⁴² Pisz o tym szeroko m.in. B. Rothschild, *Ciało pamięta. Psychofizjologia traumy i terapia osób po urazie psychicznym*, tłum. R. Andruszko, Kraków 2014.

⁴³ R. Denemarková, *Przyczynek do historii radości*, dz. cyt., s. 71.

do końca ziemskiego świata. Ich zewnętrznie pełen uroku obraz trzech Gracji w zaawansowanym wieku – „Takie miłe, śliczniutki, mądre, wydelikaczone, zadbane pańcie. Przypominają podstarzałe gwiazdy filmowe”⁴⁴ – nie jest kompletny, bohaterki są również trzema mądrymi wiedźmami, trzema Parkami – trzema, odkąd w 1957 roku czwarta z nich, Ingrid, popełniła samobójstwo, wyniszczona psychicznie nieskuteczną walką o uznanie praw kobiet zgwałconych w czasie II wojny światowej. Odtąd trzy starsze damy walczą o sprawiedliwość dla zgwałconych, wymierzając ją w ich imieniu wszelkimi sposobami, w tym także jako wyrok śmierci wykonywany przez Dianę Adlerową. Jednocześnie bez przerwy ich

ostre szpony nie piszą; telegrafują. Gdzie, kiedy i jak zorganizowano zbiorowy gwałt. W jakiej postaci, do jakiego stopnia i w których rejonach przemoc seksualna jest tolerowana, tolerowana zarówno przez katów, jak i przez ofiary⁴⁵.

Przyczynek do historii radości jest książką o gwałcie, o jego rozmiarach, konsekwencjach, bezkarności, potworności, o towarzyszących mu mitach, stereotypach i dyskursach służących do opracowywania zjawiska; o tym, że gwałt jest zbrodnią⁴⁶ i bronią masowej zagłady⁴⁷, lecz także o powszechnym podejściu do tego aktu wyrażającym się w myśleniu, że gwałt jest „tylko gwałtem”, zatem niczym szczególnym czy ważnym, tak samo jak:

Wągina jest Niczym. A Nic nie może przecież nikomu ani niczemu zagrażać, dlatego Nic wznieca i rozpala taką nienawiść, dlatego prowokuje do tego, żeby je atakować, kaleczyć i katować, skąd bierze się strach, który każe rozplatać nożem czyjeś krocze⁴⁸.

W powieści Radki Denemarkowej okres wojny i Holocaustu staje się punktem wyjścia do walki z gwałtem w jego wyjściowym wariacie gwałtów na kobietach, z brutalnym pożądaniem męskim jako czynnikiem sprawczym⁴⁹. W związku z zaangażowaniem nieżyjącej już Ingrid w kwestie związane z tak usytuowanym temporalnie zjawiskiem, z postanowieniem, iż trzeba „doprowadzić do ładu zgwałcony

⁴⁴ Tamże, s. 156.

⁴⁵ Tamże, s. 223.

⁴⁶ Tamże, s. 170.

⁴⁷ Tamże, s. 231.

⁴⁸ Tamże, s. 261.

⁴⁹ Polska badaczka i znana krytyczka literacka Joanna Ostrowska, zajmująca się, a właściwie inicjująca problematykę wymuszonych form seksualności u kobiet w dobie Holocaustu, jeden z artykułów poświęciła rozszerzeniu perspektyw metod badawczych w odniesieniu do przemocy seksualnej w czasie II wojny światowej, tak aby uwaga nie skupiała się na gwałtach masowych czy też na przykład na wykorzystywaniu seksualnym kobiet w zakładanych przez okupanta domach publicznych. J. Ostrowska, *Przemoc seksualna w okresie II wojny światowej – nowe perspektywy badawcze*, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/158727/ostrowska_przemoc_seksualna_w_okresie_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp: 26.11.2022.

wiek”⁵⁰, Denemarková wprowadza do fabuły znaną postać historyczną, Szymona Wiesenthala. Spotkanie z nim ma być szansą na rozpoczęcie batalii o sprawiedliwość dla zgwałconych kobiet, na włączenie ich w poczet ofiar wojennych oraz ściganie i karanie winnych ich cierpienia. Po nieudanych próbach porozumienia, zrywanego przez Wiesenthala „gradacyjnie”, poczynawszy od standardowych argumentów o typowych dla czasu wojny skrajnych zachowaniach, w tym również popędowych, o powoływaniu się na definicję zbrodni wojennych, aż po ostateczne odcięcie się „od działań szalonych i histerycznych kobiet”⁵¹, Denemarková sięga po informacje niekoniernie zawsze oficjalne – o rosnącym wsparciu społecznym słynnego już wówczas działacza, o specjalnych dotacjach dla jego organizacji, o ingerencji CIA i FBI. Czeska pisarka zmienia wizerunek „wielkiego człowieka” i jego wiekopomnego przedsięwzięcia, dokonując potężnego zamachu na kulturowo uświęconą postać. W związku z powieścią *Pieniądze od Hitlera* o Denemarkovej mówiono jako o *nestbeschmutzer*, tej, która „kała własne gniazdo”⁵². W przypadku powieści *Przyczynek do historii radości* pisarka szokuje i prowokuje, sięgając daleko „poza granice historii”.

Kolejnemu wysoce kontrowersyjnemu tematowi, tym razem w wariancie przemocy domowej, Denemarková poświęca jedną z części powieści *Kobold* z 2011 roku (określanej w Czechach jako *dvouromán* – dwójpowieść), zatytułowaną *Niepotrzebna czułość*. W utworze tym w pełni uwidacznia się złożoność przekazu literackiego, w znaczącym stopniu, jak często podkreślają krytycy, utrudniającego odbiór dzieł Denemarkovej. Jest faktem, że zarówno poetyka, jak i tematyka prozy Denemarkovej, zwłaszcza w *Koboldzie*, dla wielu może być sporym wyzwaniem czytelniczym. „Literatura czeska nie doczeka się w tym roku mocniejszej i bardziej wstrząsającej książki. Zażyjcie tę truciznę”⁵³ – pisze w zakończeniu recenzji powieści *Kobold* Kateřina Kadlecová, dając do zrozumienia, że jeśli chodzi o lekturę tekstu, łatwo nie będzie.

Poetyka powieści zbliżona jest do formy określanej przez czeską badaczkę Danielę Hodrovą jako *tržiště*⁵⁴ (kruszowisko), wpisującej się w poetykę chaosu. Różne rodzaje narratorów i ich splątane wzajemne powiązania, konstrukcja narracji z retrospekcjami i futurospekcjami (w tym również futurospekcjami w retrospekcjach), liczne asocjacje, oryginalne personifikacje, metaforyka, charakterystyczne dla Denemarkovej pojedyncze krótkie i suche zdania zestawione z narracją ciągłą, jak również z lirycznymi fragmentami i filozoficznymi uwagami – to tylko niektóre zjawiska z kręgu poetologicznych zawirowań w utworze Denemarkovej. Równie istotne są także zabiegi z językiem, zwłaszcza te polegające

⁵⁰ R. Denemarková, *Przyczynek do historii radości*, dz. cyt., s. 99.

⁵¹ Tamże, s. 98.

⁵² Mówi o tym sama pisarka w wywiadzie *Čeština je hostina pro slechtice...*, dz. cyt.

⁵³ K. Kadlecová, *Román ohně a vody*, Reflex.cz, 16.06.2011, <https://www.reflex.cz/clanek/archiv-labyrint/42131/roman-ohne-a-vody.html>, dostęp: 26.11.2022.

⁵⁴ D. Hodrová, *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*, Praha 2001, s. 463 i nast.

na wprowadzaniu bez tłumaczenia tekstów w języku niemieckim, ewentualnie wielojęzycznych, nierzadko stylizowanych na dziecięce wierszyki czy asocjacyjne wyliczanki. Wśród nich szczególnie interesujące są te z użyciem neologizmów utworzonych na bazie nazwiska głównego bohatera, jak na przykład słowo *kobohell* („wenn einer übers wasser läuft / dann ist es wohl ein basilik / kobohell”⁵⁵ czy „er er / was er / wasser / kobohell”⁵⁶), artykułujące doświadczenie życia z przemocowym mężem i ojcem jako piekło (ang. *hell*).

W takiej poetyce w *Koboldzie* snuta jest opowieść o potwornej, trwającej dziesięć lat przemocy fizycznej i psychicznej w małżeństwie i rodzinie, ze wszystkimi towarzyszącymi temu zjawisku konsekwencjami, symptomami i traumami opisywanymi współcześnie przez specjalistów i ujawnianymi przez ofiary⁵⁷, a także uwzględniające psychologię sprawcy – na przykład w przypadku Michała Kobolda⁵⁸ w powieści doskonale uchwycona została charakterystyczna dla „przemocowców” strategia polegająca na zewnętrznym podtrzymywaniu idealnego obrazu własnej osoby oraz rodziny.

Wydaje się, że Denemarková nie mówi o przemocy właściwie niczego, o czym byśmy już nie wiedzieli, ale też na co dość szybko się obojętnieje, do czego się przywyka. Stąd być może ów niełatwy poziom formalny utworu – aby nie można było z b y t ł a t w o czytać o zjawisku przecież t a k d o b r z e z n a y m; aby wstrząsająca problematyka zespoliła się z wymagającą poetyką, zmuszając do maksymalnej uwagi, a wraz z nią do faktycznie głębokiego poruszenia złem czynionym przez „Koboldów tego świata”.

Czy zaprezentowane w niniejszym artykule pisarki to prowokatorki i rebeliantki – tego nie da się jednoznacznie stwierdzić. Bez wątpienia jednak badawcze zainteresowanie nimi, uznanymi i nagradzanymi, odważnie sięgającymi po tematy stabuizowane, przeważnie budzące wiele kontrowersji, może okazać się intrygujące, może również przynosić interesujące efekty poznawcze – zwłaszcza że temat ten w zasadzie nie jest opracowany. Ponadto podjęta w artykule problematyka, jako dotycząca nie tylko literacko utalentowanych autorek, ale także pisanych przez nie utworów, współtworzy i wspiera fenomen „literatury tworzonej przez kobiety” – w odniesieniu do której termin „literatura kobieca”, posiadający odmienny desygnat, a przy tym często mylnie stosowany i nadużywany (z czym spotykamy się na przykład w polskiej slawistyce), zdecydowanie nie ma zastosowania.

⁵⁵ R. Denemarková, *Kobold. Přebytky něhy*, Praha 2019, s. 110.

⁵⁶ Tamże, s. 160.

⁵⁷ Problematyce tej poświęcone są między innymi dwie głośne prace: D. Dyjakon, *Diagnoza i psychoterapia sprawców przemocy domowej: bezpieczeństwo i zmiana*, Warszawa 2014; R.L. Snyder, *Śladów pobicia brak. W pułapce przemocy domowej*, tłum. K. Gucio, Wołowiec 2021.

⁵⁸ Znaczenia nazwiska bohatera jako słowa istniejącego w języku niemieckim Denemarková podaje w książce przed rozpoczęciem tekstu głównego (na s. 8, zarówno w oryginale, jak i w przekładzie na język polski): „KOBOLD (niem.) – złośliwy duszek, chochlik, karzeł, krasnal pilnujący podziemnych skarbów; przen. gnom, kreatura, monstrum”.

Bibliografia

- Bečková M., *Radka Denemarková. Peníze od Hitlera* [w:] *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekadý jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, ed. A. Fialová, Praha 2014.
- Butler J., *Uwikłani w płeć. Feminizm i polityka tożsamości*, tłum. K. Krasuska, Warszawa 2008.
- Byčkov J., *Eros a Thanatos – všudy přítomné a komplementární leitmotivy próz Jakuby Katalpy*, „Slavica Wratislaviensia” 2019, t. CLXVIII.
- Czaplińska J., *Reflexe odsunu Němců v nejnovější české a slovenské próze psané ženami* [w:] *Paměť války a konfliktů. V kongres světové literárněvědné bobemistiky: Válka a konflikt v české literatuře*, eds. A. Kratochvíl, J. Soukup, M. Jaluška, V. Schmarc, Praha 2016.
- Čestina je hostina pro šlechtice. Václav Kovář: rozhovor s Radkou Denemarkovou, Festival spisovatelů Praha, 16.04.2010, https://www.pwf.cz/archivy/texty/rozhovory/cestina-je-hostina-pro-slechtice_3095.html, dostup: 26.11.2022.
- Dyjakon D., *Diagnoza i psychoterapia sprawców przemocy domowej: bezpieczeństwo i zmiana*, Warszawa 2014.
- Feministická punkerka, nekonformní intelektuálka, oceňovaná i zatracovaná Petra Hůlová: *Divadlo je samá řeč*. Rozhovor s Lenkou Dobrovskou, Městská Divadla Pražská, <https://www.mestskadivadlaprazska.cz/blog/1008/feministicka-punkerka-nekonformni-intelektualka-ocenovana-i-zatracovana-petra-hulova-divadlo-je-sa-ma-rec/>, dostup: 26.11.2022.
- Fialová A., *Češi a Němci* [w:] *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekadý jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, ed. A. Fialová, Praha 2014.
- Flaková J., *Česká moderní literatura psaná ženami*, Czechlit.cz, 3.08.2016, <https://www.czechlit.cz/cz/feature/ceska-moderni-literatura-psana-zenami/>, dostup: 26.11.2022.
- Freud Z., *Totem i tabu*, tłum. J. Prokopiuk, M. Poręba, Warszawa 1993.
- Gawarecka A., *O tym nie trzeba mówić. Czeska (nie)pamięć o wysiedleniu Niemców*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2022, t. XVIII.
- Gemziak Ł., *Trauma, pamięć, dziedziczenie. Czeska recepcja powieści „Peníze od Hitlera” Radki Denemarkovej*, „Bohemistyka” 2022, nr 2.
- Generace „0”. Petra Hůlová, rež. Ivana Milošević, 2008.
- Haman A., *Téma prostituce v české literatuře minulého století*, „Tvar” 1997, nr 9.
- Hodrová D., *...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století*, Praha 2001.
- Holub J., *Je Katalpa k snědku?*, Reflex.cz, 14.12.2006, <https://www.reflex.cz/clanek/archiv/24704/je-katalpa-k-snedku.html>, dostup: 26.11.2022.
- Holý J., *Conventions of Radka Denemarková’s Novel Peníze od Hitlera (Money from Hitler) along with its Reception*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2017, nr 12.
- Hradilová D., *Zhrěšit myšlenkou, zhrěšit slovem... K užívání vulgarismů v současných českých literárních textech*, „Studia et Documenta Slavica” 2019, nr 3, <https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/sds/article/view/2606>, dostup: 26.11.2022.

- Hudcová P., *Pobádka pro dospělé aneb o Nině a hlině*, „Dobra adresa. Kulturně společenský časopis na internetu” 2007, nr 10, http://www.dobraadresa.cz/2007/DA10_07.pdf, dostęp: 26.11.2022.
- Kadlecová K., *Román ohně a vody*, Reflex.cz, 16.06.2011, <https://www.reflex.cz/clanek/archiv-labyrint/42131/roman-ohne-a-vody.html>, dostęp: 26.11.2022.
- Kalivodová E., *Prózy Jakuby Katalpy. Úspěšné ničení rodové determinace* [w:] *Česká literatura v perspektivách genderu*, ed. J. Matonoha, Praha 2010.
- Lišková K., *Znásilnění jako téma druhé vlny feminizmu* [w:] *Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity*, „Sociální studia” 2002, nr 7.
- Matějková J., *Vzpoua – ne pornografie*, „Tvar” 2007, nr 11.
- Matonoha J., *Psaní vně logocentrismu: diskurz, gender, text*, Praha 2009.
- Nawrocka Z., *Gwałt. Głos kobiet wobec społecznego tabu*, Warszawa 2013.
- Németh-Vitová L., *Odkrywanie na nowo „Kraju Sudeckiego” w czeskiej literaturze po 1989 roku*, „Porównania. Czasopismo poświęcone zagadnieniom komparatystyki literackiej” 2015, nr 17.
- Nikdo se moci nevzdá bez nátlaku. S Petrou Hůlovou o mužích a ženách, přirozenosti a pohledu z druhé strany*, ptal se Ondřej Nezbeda, „Host” 2018, nr 6.
- Novotný V., *Katalpa a Feministický klub*, Reflex.cz, 15.02.2007, <https://www.reflex.cz/clanek/stary-reflex-reflex-cz-reflex-cz-ostatni-autori/25150/katalpa-a-feministicky-klub.html>, dostęp: 26.11.2022.
- Ostrowska J., *Przemoc seksualna w okresie II wojny światowej – nowe perspektywy badawcze*, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/158727/ostrowska_przemoc_seksualna_w_okresie_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp: 26.11.2022.
- Pfeiferová D., *O angažované literatuře Radky Denemarkové v mezinárodním kontextu*, iLiteratura.cz, 19.05.2020, <https://www.iliteratura.cz/clanek/42993-denemarkova-radka-hodiny-z-olova>, dostęp: 26.11.2022.
- Rothschild B., *Cialo pamięta. Psychofizjologia traumy i terapia osób po urazie psychicznym*, tłum. R. Andruszko, Kraków 2014.
- Słowik O., *Afirmace života ve všech jeho podobách*, iLiteratura.cz, 12.01.2022, <https://www.iliteratura.cz/clanek/45149-katalpa-jakuba-je-hlina-k-snedku>, dostęp: 26.11.2022.
- Smyčka V., *Tělesnost a citace. Stabilizátory vzpomínky na odsun/vyhnání v románech Jakuby Katalpy a Reinharda Jirgla*, „Česká literatura” 2015, nr 4.
- Snyder R.L., *Śladów pobicia brak. W pułapce przemocy domowej*, tłum. K. Gucio, Wołowiec 2021.
- Sylwia, *Czeskie trupy z szafy, czyli co boli Czechów w książkach Radki Denemarkovej*, Dwakapi.pl, 21.01.2020, <https://dwakapi.pl/radka-denemarkova-czeskie-trupy-z-szafy-czyli-co-boli-czechow/>, dostęp: 26.11.2022.
- Třiatřicet. Mladá česká, německá, polská, slovenská a ukrajinská próza*, ed. J. Jeništa a kolektiv, Olomouc 2011.

Żygadło-Czopnik D., „*Wolność kontrolowana*” – o (nie)zależności tłumacza. Uwagi do polskiego przekładu powieści Petry Hůlovej *Umělohmotný třípokoj*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2015, t. 6, nr 1.

Żyjemy w czasach Koboldów. Z Radką Denemarkovą rozmawiają Anna Maślanka i Łukasz Grzesiczak, „Nowe Książki” 2019, nr 11, <https://noweksiążki.com.pl/pl/wywiad/radka-denemarkova-11-2019?prefix=artykuly>, dostęp: 26.11.2022.